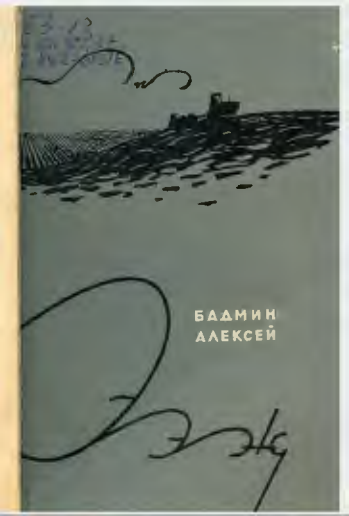

3-13
80-834
142-051E

БАДМИН
АЛЕКСЕЙ

УДК 821.521.37
ББК 84(2=643)/6

БАДМИН
АЛЕКСЕЙ

+

✓ 301

63-13-4

КЕЛВРАМД БЛД ОЧЕРКС
Табан
сборник
✓ Л. Давидов

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ
ЭЛСТ · 1963

НАРГ

Эрижэнэ шиидэр	3
Ээж	19
Байчха	42
Маякни хаалһ	55
Эцгин сүл үг	68
«Хөөткөн санси цещи...»	76
Ачта багш	88

Бадмаев Алексей Балдуевич

МАТЬ

Рассказы и очерки на калмыцком языке.

Редактор Э. М. Кектеев.
Художник В. С. Васькин.
Худ. редактор Н. Д. Будников.
Тех. редактор Т. А. Гайдаш.
Корректор Х. А. Бадмаева.

Калмыцкое государственное издательство, г. Элиста.
1963 г.

Сдано в набор 15.VII-63 г. Подписано к печати 16.VIII-63 г.
Уч.-изд. л. 2,3. Печ. л. 2,7. Бумага 60x84¹/₂.
Тираж 1000 экз. Заказ № 4689.
K00119. Цена 7 коп.

Краевая типография, г. Ставрополь, ул. Артема, 18.

«ХӨӨТКЭН САНСН ЦЕЦН...»

(Очерк)

Өргн теңгс кевтэ мелмлээд, ораһарн салькинд нээхлэд, өндрэри, йовсн күүнэ толһа халхлм тэрэн дундаһар һарсн нэрхн хаалһар, сальки-һарид өгрэд, өңгниь хүврэд бээсн салдс хувцта баахн көвүн йовад йовна. Зервк хэлэхд, хөр эрэ давсн дүңгэ наста, болһаһад шинжлхд, өргн маңһанһ дундас авн хойр күмсгин хоридаһар утар татгдсн хойр гүн хурняста, маштг хар көвүн, барун һартан бэрсн тэрэнэ бүриг зүн һарин альхн дээрэн үүлчкэд, үлэв. Йилһрэд үлдсн дүүри шар-шар будяснг хэлэчкэд, «Йоста алтн гидгтн эн!» гиж биидэн келв.

«Кедү ним мана алт киртэ һосарн давтсн болхвт, кишго фашистһр! Гем уга, кесгтэн өрчдтн төөнрх! Эн дээнлэ хамхрсн балһсд, селэд тосхкд, шатсн теегн

шинэс хайлад урһинь авхд, кедү чидл, кедү көдлмшч кергтэ болх!.. Төр уга ик хортан дарсн улс, гер дотркан эврэн ясж чадхвдн!» — гиж санчкад, чирэднь герл орад, чеежнь сарулдсн болад, цааранднь ишкрж дуулад харв.

Тэрэн заагт кесг цецгс үзгдхлэ, хойринь таслж авад үирчлад: «Сээхи цецгс!» — гиж келн, невчк цааран давхла, тинм цецгс төгэлңгдэн дала бээж. «Кее-рүлхэр тэрсн болхв, юңгад тэрэнлэ тэрдг болхв эдниг!» — гиж дотран ухалн, хойр харарн эрэд, цааранднь орхла, буурлда, шарлжн, нань чигн өвсн буудя заагт урһинь үзгдв.

Юңгад ингж урһжахмб? — тинм тоолврта тэрэн заагас һарад ирхлэнь, өмнш түдүхнд селэн үзгдв.

«Совхоз «Семеновод» — гидгнь эн кевтэ» гиж санад, хойр көлнь шулудад, һурвн жилэс нааран үзэд уга эк-эцгән үзхэн санчкад, чирэднь герл орж байрлв.

Һурвн жилин туршарт дээнд орлцад цогц-менд, чирэ-зүсэри ирсн көвүһән эк-эцгнь альд тэвхэн медхш. Көвүн асхиднь ордан орчкад, хаалһдан үзсн тэрэн дотрк өвснэ тускар ухалад, түрүн такан дун һартл унтж чадсн уга.

Өрүнднь босад, хотан уучкад, көвүн совхозин конторт орж ирв. Өмнэснь совхозин директор босад стол хатцас харинь авч мөндлв.

— Өцклдүр мана совхозд цөргэс күн ирсинь сонслав, эврэн оч мөндлхэр седлэв, зуг цол уга болад оч чадсн угав,— гиж директор көвүнэ харинь тэвлго өөрэн суулхв...— Сэн, мөн! Дэн чилв! Манд кедү күн ирв чигн үлүдшго. Неритн кемб? — гиж директор сурв.

— Цери Буляевич Эрдниев.

— Мана совхозд көдлх саната болхла, нег сард амрчкад иртн, дурта көдлмшитн өгнэв. Цөргт юунд йовлат?

— Ротин бичгч.

— Тигхлэ улм сэн, манд тооч кергтэ. Ода танд ямаран дөң кергтэ келтн, Цери Буляевич,— гинэд директор Цернүр жөөли нүдэр хэлэв.

— Нанд юмн керг уга, зуг би танас нег төрэр сурвр кенэв.

— Суртн, суртн бичэ ичтн, бээх юмн болхла, би хармишгов.

— Би школас дээнд йовсн учрар, селэнэ эдл-аху биш, буудя яһж тэрдгинь үзэд угав. Өцклдүр тана тэрэн дундахур харсн хаалһар ирвв. Энд-тендэн хэ-

лэхнь дала цецгэс урһж. Цааранднь ши-
нжлэд халэхнь, ош-зүсн өвсн, буудһасн
ик болх бээдлэ, тигэд юңгад тиим бол-
жахинь би танас сурхар седлэв.

— Терти чик, дэн эклснэ хөөн нег чи-
ги залу күн совхозд үлдсн уга. Арднь
көгшдүд-бичкдүд хойр үлдв. Яахв? Тегэд
күн болһниг гилтэ тракторт суулһад һа-
зр халһх, тэрх, хурах кергтэ болв. Һаз-
ран мууһар халһад, тэрсн цагтан дел
үлдәһэд бээсн деерэс урһжах өвсн
терти.

Чирмл уга директорур хэлэжэсн Цер-
нэ хойр нүднь цегәһэд, зерглэд суусн
бийнь улм стулан өөрдхэд, нуувчин үг
келхэр бээх күн кевтэ арһул:

— Дээнэ цагт көгшдүд, бичкдүд кө-
длдг билэ гинэт, ода, ода көдлж болш-
гов? — Би көдлж үзэд угав, тер бийнь,
нег сэн трактористлэ дахулад тэвхлэти,
даруны дасчк билэв. Дээнд ю болв чиги
даруны дасчкдг билэвди. Зөв өгхлэти,
өрүндэн көдлмшт һарнав,— болж Цери
үгән давхцулж келв. Тигж келхлэнь, ди-
ректор ормасн босад, зүн һаран Цернэ
ээм деер тэвэд, барун һараснь атхчад
келв:

— Йоста коммунист, мана әмтс ним,

болси төлэд биди немширнг диньвди!—
гив.

Цернэ хойр халхнь чики күртлэн ула-
һад, зүркнь өрчэн цокад:

— Ю келжэхмт? Коммунист күн ю
болв чиги медх зөвтэ, би... мел юм мед-
хшв, терти дегд ик нери!

Директорни хойр нүднь жөөлрэд, һа-
рһси эцгнь кевтэ, Цернэ даларнь илж та-
алад, арһул үг-үгэрнь, салһж келв:

— Би чамаг иткжэнэв, ода бийнь ба-
ахнч, жирһлчи өмнчи, медэд уга юмн ча-
мд дала, болв, зүрки, седкл уханчи йо-
ста коммунистин. Чамаг ним көдлмш су-
рх гиж санжаси угав, ода дөрви трактор
күн уга болад зогсжана, тер бийнь тад-
нд дээшэ хөөн нег сард амрв гиж килнц
болшго, йоснь тинм, амрчкад күрэд ир,
нег медрлэ трактористни өөр көдлхлэри
дасхч,— гиж келэд директор ормдан
суув.

— Уга, би хаалһдан амрлав, болх,
манһдур ирнэв.

— Тигхлэ дурничи, Ямаран зүткэ,—
гивэд директор тачкнад инэхлэ, Церн
дегд байрлчкад, «менд бээти»,— гиж ке-
лхэн мартчкад, гүүһэд һарв.

...Тер өдрэс ави арви жил давб.

1956 жилин намрин сүүлэр мана МТС-т, токарь эрдмтэ, гиж Цери Буляевич нрж кэдлмшт орв. Түүнэс нааран күсдундур жил болв. Эн ахрхи болзгт Эрднин Цериэ кэдлмшин динлврин тускар эс медси күн манд уга. Хойр харнь алтн, хойр нүднй хурц, хартан бэрсэн кедг, колхозини халхар болхла, меддго юмн уга гихлэ, мел хажр болх уга гиж саннав.

Цери зурһадгч разрядта токарь боли слесарь, моторист, тракторист, медник болси деерэн модна урч.

1957 жилин эклцэр трактормуд яслһнд токарн боли слесарн станокд эн соляд кэдлв, ард үлдж йовси участкар Церинг тэвхлэ, тер халхнй күцлго бээдмн биш.

Өңгрсн жилин чилгчэр зун хөри тракторин радиатормудиг, өөрэн хойр күүтэ, нег сарин дунд ясж эн дуусв. Тер учрар мана МТС Хальмг танһчд түрүн болж трактормуд яслһан дуусла. Тегэд чигн МТС-н Күндлһнэ доскас энүнэ нернь буһад уга.

Одахн нег дууһар мана партийн организац Церинг партин членэ кандидат орулж авб.

— Церинг гертэнчи, кэдлмштэн чигн

хара суусниь үзэд угав. Агчмин зуур ам-
рх цагтан, арви хурниь, сул бээхш. Ода
гертан бээдг болх. Цери көдлмштэн өмн
нүүрт йовси деерэн, дакад мана нег онч-
та агитатор, тегэд одахн харси КПСС-н
ЦК-н Пленумин шиндвр олн-эмтид ум-
шж өгтхэ гинэд, эн газет—күргж өгнөв,—
гигж келэд, Мало-Дербетовск МТС-н пар-
тийн организацин сөглэтр Иван Ивано-
вич Шевченко нег дакж намаг дахулад
харв.

Цериэхүр өөрдэд ирхлэ, герин зүн
өнцгт хурви мотоцикл бээхнй үзгдв, ха-
жудниь хурви-дөрви күн бээнэ; тедн дун-
дас нег көк комбинзонта, эрэтэ тахьята,
маштг хар залу хартан атхм бәрсн мото-
цикл ясжана.

— Хэлэти, би танд келлүсв, өдрин ду-
усн көдлэд ирчкэд, эн улсин велосипед,
мотоцикл ясжана,—гигж үр Шевченко
келв.

— Мендвт! Ю ксжэхмт? —гинэд цу-
харалань мендлхлэ, хажудниь зогсжасн,
Мало-Дербетовск дундин школын ди-
ректор Бадма Бушкиевич келв:

— «Хуучан хатхси ури, хөөткән сан-
си цецн»—гидг хальмг үлгүр бээдми.
Цери Буляевич эврәннй хуучан хатхси

деерэн олн-эмтнэ хуучиг хатхжана. Нид-
нэһэ мана школын герин орань хамхрха
болад, эрэ хур орхла дусдг билэ. Сельсо-
вет чигн, колхоз чигн, МТС—чигн школ
ясах кү өглго, онгдан эмтс авхар седхлэ,
мана өгсн үн баһ болод, күн олдлго
бээв.

Сурһулин жил эклхэс долахн хонг үл-
дсн цагт Цери, өөрэн һурвн кү дахулж
ирэд көдлмшин хөөн көдлэд, долан хонгт
чилэхв гиж үгэн өгв. Келсн үгдэн күрэд,
хуучн шифринь авч хаяд, шин халаһар
оралад августин һучн негнд дуусв. Тигж
дөң эс болсн болхла, яһж үвлэх бээсн
болхвди! — гиж Бадма Бушкевич келхлэ,
Цери өөрэн бээсн кемчрэр һаран арчкад,
ичсн бээдлтөһөр:

— Бадм Бушкиевич, яһад кү хар зөң-
гдэн бууляд бээнэт? Би танд өңгэр көд-
лсн угав. Дакад гихлэ, эврэн долан-нэ-
эми жилд сурсн школын гер ора уга, те-
рз-үүднь задһа зээдн бээхлэ, төвкнүн се-
дклтэ сууж болхш. Тегэд көвүд цуглуулж
авад танур ирсм тер.

— Өңгэр кесн угав гинэч, тер чамд
өгсн үнэр күн кеж өглго бээвшлм. Удл
уга сурһулин жил чилжэнэ, кемржэн
цол-зав бээхлэ, эн жил бас школын ясв-

рт дөң болти,— гиж Бадм Бушкневич Цериң келв.

— Бичэ санаһан зовти, кергтэ цагти ирнэв,— гиж Цери келв.

Тер хоорид, зогсжаси һурви мотоциклин энд-тенди эрэсинь чаңһаһад, гемтэ кү керчжэх хирург кевтэ, зэрм эцгинь авч хаяд, шинэс сунһг залһад, хойр хурһид эрэ бэргдх үзүрмүдиг холвж негдүлэд, түлкүр атхм хойрар тенд-эндкинь эргүлж чаңһав.

— Не болси болх зөвтэ, йовулж үзти гиһэд,— хойр ханцари чирәһән арчад босв. Көлгән эмнүлси улс күндтэ урчин һаринь авч, халуи бүлән нүдэр хэлэж, ханлтан өргж йовцхав.

— Эн Цери минн һарт сурһуль сурла, ода энүг һартан бәрсән кеһэд һарһад бәэхлә, йир икәр байрлнав. Юуһинь болн чиги сурад, дасчкхла, кезэд болв чиги күүнд үлүдшго. Церинг эрдм-сурһулян улм өөдлүлэд, эн цагас ард үлдхи уга гиж санжанава — гиж Бадм Бушкневич келв.

— Терти, Бадм Бушкневич, үни, ода әмти атом эдлдг болад, космическ аһуд күрдг цагт, «медси болх» гиһэд сууси күн жиһрһлэс ард үлдхн маһд уга, тана

«хөөткэн санси цецн» гисн үгтн чик,— ги-
нэд Цери маниг гертэн дахулж орв.

Гертнь орж ирхлэ, баруи булигд бээ-
си этажерк дүүрн дегтрмүд үзгдв. Авад
хэлэхлэ, техническ болн дундин школин
дегтрмүд.

Церилэ эдл седклтэ улс жирһлэс ард
үлддмн биш.

1958 жил.